

DEMOGRĀFISKĀ ATTĪSTĪBA LATVIJĀ: PROBLĒMAS UN IZAICINĀJUMI

Juris Krūmiņš
juris.krumins@lu.lv
Zaiga Krišjāne
zaiga.krisjane@lu.lv

Atslēgas vārdi: Latvija, tautas ataudze, migrācija, depopulācija, demogrāfiskā politika

Latvijas iedzīvotāju skaita sarukumu kopš 1989. g. sekmē starptautiskā migrācija un kopš 1991. g. arī mirstības pārsvars pār dzimstību. Iedzīvotāju skaita samazināšanās jeb depopulācija ik gadu ir bijusi robežās no 10 līdz 57 tūkstošiem, sasniedzot maksimumu pārejas posmā uz tirgus ekonomiku un ekonomiskās krīzes gados. Iedzīvotāju skaits vienas paaudzes laikā ir sarucis par ceturto daļu un samazinājies līdz 1,96 miljoniem, t. i., līdz tam iedzīvotāju skaitam, kāds Latvijā bija pirms Otrā pasaules kara un 1951. gadā. Depopulācija un ar to saistītās sociāli ekonomiskās problēmas būtiski ietekmē valsts ilgtspējīgas attīstības mērķu un prioritāšu izvēli. Depopulācija ir svarīga gan sabiedrības attīstībai kopumā, gan nepieciešamībai veikt tautsaimniecības transformāciju.

Tāpēc VPP EKOSOC-LV demogrāfijas projekta mērķis ir izveidot starpdisciplināru, citu valstu pozitīvā pieredzē balstītu un Latvijas reģionālajiem apstākļiem piemērotu, detalizētu iedzīvotāju ataudzes, sabiedrības atjaunotnes un diasporas iesaistes pētniecisko ietvaru, lai varētu skaidrot demogrāfiskās attīstības likumsakarības. Šī raksta mērķis ir apkopot projekta pirmo posmu galvenos rezultātus — izvērtējot depopulācijas riskus un izaicinājumus, raksturot aktuālās Latvijas demogrāfiskās attīstības problēmas kopš neatkarības atjaunošanas demogrāfiskās pārejas teorijas¹ kontekstā un iedzīvotāju skatījumā. Rakstā izmantoti projekta vajadzībām 2016. g. sākumā veiktās 2049 Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju aptaujas rezultāti (turpmāk tekstā — projekta aptaujas rezultāti). Visā valsts teritorijā 216 izlases aptaujas vietās (katrā ne vairāk kā desmit respondentu) ar tiešās intervijas metodi tika aptaujāti 18–74 gadus veci iedzīvotāji. Izmantota stratificētās nejaušās izlases metode atbilstoši reģionālajam iedzīvotāju sadalījumam pēc dzimuma, vecuma un tautības.

Demogrāfiskā pāreja un tās specifika Latvijā

Iedzīvotāju skaitu, sastāvu un izmaiņas no dažādiem aspektiem apskata vairākas zinātnes nozares un to apakšnozares — demogrāfija, socioloģija, sociālā antropoloģija, cilvēkģeogrāfija, iedzīvotāju statistika,

sabiedrības veselība u.c. Lai izprastu demogrāfiskās attīstības virzību, svarīgi ir apzināt teorētiskās demogrāfijas nostādnes. Demogrāfisko procesu izmaiņu teorētisko pamatojumu sniedz demogrāfiskās pārejas teorija, kas pirmoreiz zinātniskajā literatūrā angļu valodā publicēta 1929. g.² Pētījumu

rezultātā par dzimstības samazināšanos zem vienkāršas paaudžu nomaiņas līmeņa, kas radās ekonomiski attīstītajās valstīs 20. gs. otrajā pusē, van de Kaa 20. gs. 80. gadu beigās zinātniskajā aprītē ieviesa otrās demogrāfiskās pārejas jēdzienu³, kuru joprojām plaši lieto demogrāfiskās attīstības skaidrojumos.⁴ Demogrāfs D. Kolemans, analizējot etniskās un sociālās transformācijas imigrācijas rezultātā virknē Eiropas valstu un ASV, ieteica jauno tendenču teorētisko pamatojumu dēvēt par trešo demogrāfisko pāreju.⁵ Minētās teorētiskās nostādnes veido metodoloģisko ietvaru demogrāfiskās attīstības tendenču izpratnei Latvijā.

Uz dzimstības samazināšanos Latvijā un citviet Eiropā, kā arī tās ietekmi uz demogrāfisko attīstību nākotnē jau vērsa uzmanību virkne autoru laikā līdz Otrajam pasaules karam — M. Skujenieks⁶, K. Balodis⁷, B. Šrems⁸, E. Bulmerinks⁹, V. Salnītis¹⁰, R. Freijvalds¹¹, O. Piņķis¹². Pēckara periodā pētījumus par Latvijas iedzīvotāju attīstības problēmām demogrāfiskās pārejas teorijas kontekstā veikuši B. Mežgailis¹³, P. Zvidriņš un P. Eglīte¹⁴, N. Baranovskis¹⁵. Sociāli ekonomiskās pārmaiņas Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas noteica jaunu posmu demogrāfiskajā attīstībā, kas līdzinājās Igaunijas, Lietuvas un virknes Austrum- un Centrāleiropas valstu demogrāfiskai attīstībai.¹⁶ Šo posmu raksturo turpmāka dzimstības samazināšanās, mūža ilguma palielināšanās (izņemot pārejas sākuma periodu uz tirgus ekonomiku), iedzīvotāju mobilitātes pieaugums un emigrācijas ievērojams pārsvars pār imigrāciju ekonomikas lejupslīdes gados. Demogrāfiskajā attīstībā pieaugošu lomu ieguvuši faktori, kas veicina iedzīvotāju kvalitatīvā sastāva izmaiņas (izglītība, sociālā iekļaušana, materiālās nevienlīdzības mazināšana u.c.).¹⁷

Demogrāfiskā pāreja kā ilglaicīgs process no tā saucamā tradicionālā iedzīvotāju ataudzes tipa, kuru raksturo augsts dzimstības un mirstības līmenis, Latvijas teritorijā aizsākās 19. gs. otrajā pusē. Demogrāfiskās pārejas

specifiska iezīme Latvijā ir salīdzinoši strauja dzimstības samazināšanās zem vienkāršas paaudžu nomaiņas līmeņa, kā arī nozīmīga migrācijas ietekme gan iedzīvotāju skaita palielināšanās (20. gs. sākumā un padomju okupācijas periodā), gan samazināšanās virzienā (Pirmā un Otrā pasaules kara rezultātā un kopš 1989. g.). Demogrāfiskās pārejas teorija saistībā ar iedzīvotāju mobilitātes, kopdzīves formu, tautas veselības u.c. sociāli demogrāfisko pētījumu teorētiskajām atziņām¹⁸ veido metodoloģisko pamatu demogrāfiskās attīstības problēmu un izaicinājumu izvērtējumam. Iedzīvotāju dabiskās kustības un migrācijas procesu mijiedarbības rezultātā vērojamās pārmaiņas ir ļoti daudzveidīgas. Demogrāfiskās pārejas¹⁹ un mobilitātes pārejas²⁰ teorijas palīdz kompleksi tās novērtēt visu procesu un faktoru savstarpējā ietekmē²¹. Demogrāfiskai attīstībai Latvijā ir raksturīgas otrās demogrāfiskās pārejas pazīmes ar tendenci pāraugt trešajā demogrāfiskajā pārejā.

Depopulācijas cēloņi un viedokļi par iedzīvotāju attīstības veicināšanu

Iedzīvotāju skaita samazināšanos jeb depopulāciju nosaka četru galveno faktoru mijiedarbība: 1) dzimstība ir zem vienkāršas paaudžu nomaiņas līmeņa; 2) mirstība ir zema un mūža ilgums palielinās, kas sekmē veco ļaužu skaita un īpatsvara palielināšanos iedzīvotāju kopskaitā jeb iedzīvotāju sastāva novecošanos; 3) iedzīvotāju sastāva novecošanās un reproduktīvā vecuma jaunāka gadagājuma paaudžu skaitliska sarukuma rezultātā iedzīvotāju skaita dabiskā pieauguma vispārējie koeficienti samazinās, un vecuma struktūra sāk kavēt iedzīvotāju skaita izaugsmi; 4) starptautiskās migrācijas saldo ir negatīvs. No 28 ES dalībvalstīm 2015. g. depopulācija bija 11 valstīs, t.sk. Bulgārijā, Itālijā, Polijā, Portugālē, Rumānijā un Ungārijā iedzīvotāju skaita samazinājumu noteica tikai vai galvenokārt mirušo skaita pārsvars

pār dzimušajiem, bet Grieķijā, Horvātijā, Latvijā, Lietuvā un Spānijā — tikai vai galvenokārt negatīvs starptautiskās migrācijas saldo. 2015. g. bija pirmais kopš EUROSTAT demogrāfijas datu laikrindu sākuma, kad dabiskais pieaugums ES ir kļuvis negatīvs. Iedzīvotāju skaita negatīvais pieaugums Latvijā (-0,9%) un Lietuvā (-1,1%) 2015. g. bija vislielākais ES. To ietekmēja zemais dzimstības līmenis (2015. g. summārais dzimstības koeficients Latvijā bija 1,71) un galvenokārt negatīvais starptautiskās migrācijas saldo (-0,5%)²².

Latvija ir starp tām septiņām ES dalībvalstīm, kurās vairāk kā puse imigrantu bija remigranti (57,6%)²³, kas norāda uz visai augstu diasporas atgriešanās mobilitāti. Neskatoties uz negatīvo migrācijas saldo un padomju periodā notikušās masveida imig-

rācijas no PSRS republikām, Latvija ir otrajā vietā ES pēc iedzīvotāju īpatsvara, kuri dzimuši ārpus ES robežām (12,2%; Igaunija ar 13,9% ir pirmajā vietā).²⁴ Latvija joprojām ievērojami atpaliek no citām ES dalībvalstīm pēc iedzīvotāju paredzamā mūža ilguma, kas ir nozīmīgs tautas veselības un tautas attīstības rādītājs. Jaundzimušo vīriešu paredzamais mūža ilgums Latvijā 2015. g. bija 69,7 gadi, bet sieviešu — 79,3 gadi.²⁵ Vīriešu un sieviešu mūža ilguma starpība Latvijā ir aptuveni divas reizes lielāka nekā vidēji ES. Depopulāciju veicina arī augstā iedzīvotāju sastāva novecošanās pakāpe. Latvija ir to septiņu ES dalībvalstu vidū, kurās 65 gadus vecu un vecāku iedzīvotāju īpatsvars pārsniedz ES vidējo rādītāju. Tas rada veselības un sociālās aprūpes pakalpojumu sadārdzināšanos (veciem

1. tab. Latvijas iedzīvotāju viedokļi par svarīgākajiem pasākumiem demogrāfiskās situācijas uzlabošanai 2016. g. (n=2049; respondenti katrs snieguši ne vairāk kā trīs atbildes)

Kuri jūsuprāt ir trīs svarīgākie pasākumi demogrāfijas (iedzīvotāju attīstības) veicināšanai?	Visi iedzīvotāji	Tai skaitā pēc				
		dzimuma		aptaujas vietas		
		vīr.	siev.	Rīga	citas pils.	lauki
Atbalsts dzimstības veicināšanai	61,0	57,0	64,1	59,4	60,4	63,4
Sociālās nevienlīdzības mazināšana	52,0	51,7	52,2	43,5	53,0	59,8
Pasākumi emigrācijas mazināšanai	39,7	41,1	38,6	44,4	37,0	38,4
Veselības nostiprināšana un aktīvās dzīves ilguma palielināšana	38,2	35,4	40,4	44,8	32,4	38,1
Teritorijas iedzīvotāju skaitam nav nozīmes, lielāka nozīme ir iedzīvotāju sastāvam un labklājības palielināšanai	32,0	31,2	32,7	32,5	33,3	29,9
Pasākumi emigrējušo iedzīvotāju atgriešanai Latvijā	27,0	29,4	25,1	28,8	24,7	27,8
Citu valstu ierobežota skaita iedzīvotāju migrācijas veicināšana	10,6	11,7	9,7	16,5	9,6	5,4

Avots: Projekta ietvaros veiktās aptaujas rezultāti.

ļaudīm tie ir nepieciešami lielākā mērā nekā iedzīvotājiem jaunākajās vecuma grupās) un papildu demogrāfisku slodzi pensiju sistēmas funkcionēšanai.

Demogrāfijas projekta ietvaros 2016. g. sākumā tika veikta reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju aptauja visos reģionos par migrācijas un iedzīvotāju ataudzes jautājumiem. Rīgā tika aptaujāti 667, Pierīgā 357, Kurzemē 281, Zemgalē 235, Vidzemē 208 un Latgalē 301 respondents. Iegūtie dati tika svērti, lai atbilstu CSP aprēķinātajam Latvijas reģionu iedzīvotāju sastāvam pēc dzimuma, vecuma un tautības. Aptaujā noskaidroti, pēc iedzīvotāju domām, svarīgākie pasākumi demogrāfiskās situācijas uzlabošanai (1. tab.).

Neskatoties uz prāvo emigrācijas apjomu (kopš 2004. g. ik gadu no Latvijas izbrauca 15,5–39,7 tūkst. cilvēku), pēc iedzīvotāju domām, svarīgāki par pasākumiem emigrācijas mazināšanai ir atbalsts dzimstības veicināšanai. Šādu viedokli pauž 64 procenti sieviešu un 57 procenti vīriešu. Dzimstības veicināšanas pasākumu nozīmību īpaši akcentējuši lauku iedzīvotāji. Par otro nozīmīgāko pasākumu iedzīvotāju attīstības veicināšanai gan vīrieši, gan sievietes ir nosaukuši sociālās nevienlīdzības mazināšanu. Acimredzot, iedzīvotāji apzinās, ka ienākumu, dzīves apstākļu atšķirība u.c. faktori ietekmē visus demogrāfiskos procesus un valsts attīstību kopumā. Veselības nostiprināšana un aktīvās dzīves ilguma palielināšana iedzīvotāju vērtējumā ieņem aptuveni līdzvērtīgu trešo ceturto vietu ar pasākumiem emigrācijas mazināšanai. Gandrīz trešdaļa respondentu uzskata, ka teritorijai nav nozīmes demogrāfijas veicināšanā, savukārt iedzīvotāju sastāvam un labklājības palielināšanai ir lielāka nozīme. Pasākumi emigrējušo iedzīvotāju atgriešanai Latvijā un citu valstu ierobežota skaita iedzīvotāju migrācijas veicināšana nosaukti retāk, tie saņēmuši attiecīgi 27 un 11 procentus respondentu atbildžu. Vīrieši vairāk nekā sievietes un pilsētnieki (īpaši rīdinieki) biežāk nekā laukos aptaujāti kā veicinošu faktoru

ir nosaukuši citu valstu iedzīvotāju ierobežotu imigrāciju.

Demogrāfiskās attīstības teritoriālie aspekti

Iedzīvotāju sastāva novecošanās, zemais dzimstības līmenis un pieaugošā gados jaunu cilvēku emigrācija ir problēmas, ar kurām saskaras ne tikai Latvija, bet gan daudzas jaunās ES dalībvalstis. Paaudžu nomaiņa sarūk, mainās līdzšinējie iedzīvotāju pārvietošanās modeļi starpvalstu un iekšzemes migrācijā²⁶, kas savukārt pastiprina demogrāfiskās situācijas reģionālās atšķirības un samazina demogrāfisko līdzsvaru starp dažādiem apdzīvotuma sistēmas līmeņiem un administratīvajām teritorijām.²⁷

Līdzīgi kā citās ES valstīs, arī Latvijā demogrāfiskā attīstība norit nevienmērīgi pa teritoriālām vienībām. No 1990. līdz 2016. g. visstraujāk ir samazinājies Latgales (–34,6%), bet vismazāk Pierīgas reģiona pastāvīgo iedzīvotāju skaits (–2,8%). Galvaspilsētā Rīgā iedzīvotāju skaits ir sarucis par 29,7%. No 110 tikai 17 novados iedzīvotāju skaits 2015. g. ir palielinājies, tas ir samazinājies visās republikas pilsētās.²⁸ Tādējādi demogrāfiskās attīstības jautājumi Latvijā teritoriālā aspektā ir ne mazāk aktuāli kā valstī kopumā. To apliecina arī 2016. g. Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultāti (2. tab.).

Uz jautājumu “Vai jūsuprāt iedzīvotāju skaita turpmāka samazināšanās būtu drauds minēto teritoriju ekonomiskai attīstībai?” 4/5 respondentu apgalvoja apstiprinoši (piekrit un drīzāk piekrit), ka tas ir drauds gan ciema, gan pagasta, gan pilsētas, gan reģiona un valsts turpmākai ekonomiskai attīstībai. Šādas atbildes apliecina iedzīvotāju izpratni par depopulācijas mazināšanas nepieciešamību.

Aptaujas rezultāti liecināja arī, ka trīs Baltijas valstu un ES turpmākās iespējamās depopulācijas problēmas iedzīvotājus satrauc ievērojami mazāk (attiecīgi 57% un 35% respondentu atbildēja, ka viņus satrauc šāds

2. tab. Respondentu viedoklis par iedzīvotāju skaita turpmākas samazināšanās sekām saistībā ar apdzīvojamās teritorijas lielumu (n=2049; respondenti katrs snieguši vienu atbildi)

Drauds teritoriju ekonomiskai attīstībai	Vai jūsuprāt iedzīvotāju skaita turpmāka samazināšanās jūsu apdzīvotā teritorijā būtu drauds šo teritoriju ekonomiskai attīstībai?					
	Atbildes kopā	No tām atbildēs				
		piekritu	drīzāk piekritu	drīzāk nepiekritu	nepiekritu	grūti pateikt, nav atbildes
Ciema, pagasta vai pilsētas	100	47,7	29,5	10,5	5,7	6,6
Reģiona	100	44,8	36,0	8,5	3,4	7,3
Latvijas	100	48,8	31,7	9,1	2,7	7,7
Trīs Baltijas valstu	100	25,4	31,6	17,5	7,0	18,5
Eiropas Savienības	100	14,8	19,8	19,6	18,8	27,0

Avots: Projekta ietvaros veiktās aptaujas rezultāti.

pieņēmums) nekā Latvijas vai tās teritoriālo vienību iespējama iedzīvotāju skaita samazināšanās kā drauds ekonomiskai attīstībai, uz kuru kā satraucošu (piekrit un drīzāk piekrit) norādīja aptuveni 4/5 respondentu.

Projektā novērtēta un salīdzināta reģionālās un kohēzijas politikas instrumentu, kā arī dažādu ekonomisku faktoru ietekme uz demogrāfisko attīstību Latvijas novados un pilsētās 2009.–2013. g., pielietojot gan klasiskās, gan telpiski korigētas, gan paneļdatu analīzes ekonometriskās metodes. Rezultāti liecina, ka iedzīvotāju ienākumu un bezdarba līmenis ir visnozīmīgāk ietekmējuši reģionālo demogrāfisko attīstību. Eiropas struktūrfondu un kohēzijas fondam ir bijusi būtiska ietekme uz migrācijā saistītiem rādītājiem, bet Eiropas zivsaimniecības fondam, Eiropas lauksaimniecības fondam lauku attīstībai u.c. ir nozīmīga stimulējoša loma iedzīvotāju skaita dinamikā.²⁹ Atkarībā no reģionālās attīstības atbalsta instrumentu veida, to ietekme ir gan lokalizēta konkrētās teritorijās, gan arī telpiski novirzīta uz blakus esošām teritoriālām vienībām.

Demogrāfiskā attīstība un demogrāfiskā politika

Demogrāfisko situāciju var ietekmēt ar demogrāfiskās politikas instrumentiem, kuru regulējošā daudzveidīgā loma īstenojas indivīdu, ģimenes, sociālo grupu, teritoriālā un valsts mērogā. Demogrāfisko politiku ar mērķtiecīgu rīcību īsteno gan likumdevēji, gan izpildvara, gan pašvaldības, valstiskās un nevalstiskās organizācijas, mājsaimniecības un indivīdi.³⁰ Ar demogrāfisko politiku visbiežāk saprot valsts varas institūciju un sabiedrisko organizāciju mērķtiecīgu rīcību iedzīvotāju kustības procesu regulēšanai, īstenojot sociālus, ekonomiskus, juridiskus u.c. pasākumus.³¹

Demogrāfiskās attīstības mērķi un uzdevumi doti virknē dokumentu. Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2014.–2020. g. ir ietverts rīcības virziens "Stabili pamati tautas ataudzei". Tajā noteikts, ka stipras un stabilas ģimenes ir nacionālas valsts un tautas pamats. Tās var pastāvēt, ja tiek nodrošināti labvēlīgi apstākļi dzimstības palielināšanai, vecāku atbalstam, otrā un trešā bērna ra-

dīšanai vai adoptēšanai un bērnu drošības sajūtas stiprināšanai. Ieguldījums ģimeņu stiprināšanā un bērnu drošībā šajā plānā tiek minēts kā Latvijas nākotnes izaugsmes pamats.³² Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. g. uzsvērts, ka sabiedrības veselības politikas virsmērķis ir palielināt Latvijas iedzīvotāju veselīgi nodzīvoto mūža gadu skaitu un novērst priekšlaicīgu nāvi, saglabājot, uzlabojot un atjaunojot veselību.³³

Demogrāfiskās attīstības un politikas jautājumi depopulācijas kontekstā skarti vairāku autoru publikācijās.³⁴ Par to ir rakstījuši P. Eglīte, P. Zvidriņš, I. Mežs, I. Mieriņa, M. Hazans, J. Krūmiņš u.c. Projekta ietvaros L. Āboliņas veiktā pētījuma³⁵ un sagatavotā promocijas darba³⁶ vairāki priekšlikumi iekļauti rīcības plānā par ģimenes valsts politikas pamatnostādņu 2011.–2017. g. īstenošanu. Sagatavotie secinājumi un priekšlikumi ir adresēti Saeimai, Ministru kabinetam, ministrijām, CSP un plašam interesentu lokam.³⁷

Projekta ietvaros veiktajā parlamenta un valdības dokumentu kontentanalīzē secināts,

ka ilgtermiņa stratēģiskajos politikas dokumentos demogrāfijas jautājumi minēti biežāk nekā vidējā un īstermiņa plānošanas dokumentos. Saeimas debašu korpusa analīze liecina, ka demogrāfijas jautājumi tiek debatēti nevis regulāri, bet galvenokārt lai panāktu atbalstu kādai politiskai vai likumdošanas iniciatīvai. Reģionālās demogrāfiskās attīstības jautājumus biežāk debatēs skar opozīcijas deputāti, nevis valdošās koalīcijas pārstāvji.³⁸

Darbu ar demogrāfiskās politikas jautājumiem Latvijā vada Labklājības ministrija. 2004.–2009. g. daļu demogrāfisko iniciatīvu veica Bērnu, ģimenes un sabiedrības integrācijas lietu ministrija. Kopš 2011. g. 22 cilvēku sastāvā darbojas Demogrāfisko lietu padome — konsultatīva un koordinējoša valsts institūcija, lai veicinātu vienotu valsts demogrāfisko politiku un tās īstenošanu visos valsts pārvaldes līmeņos. Šo padomi vada Ministru prezidents. Saeimā demogrāfijas jomā ir strādājušas parlamenta apakškomisijas: no 2011. g. Nacionālās drošības komisijas Demogrāfijas lietu apakškomisija (vad.

3. tab. Pēc respondentu domām nozīmīgākie atbalsta sniedzēji demogrāfisko problēmu turpmākai risināšanai Latvijā (n=2049; respondenti katrs snieguši ne vairāk kā trīs atbildes)

Atbalsta sniedzēji	Atbilžu relatīvais biežums
	Visi respondenti 100 procenti, no tiem atbildējuši par atbalsta sniedzējiem
Ģimene / saime	53,4
Valdība	52,0
Vairāk jāpaļaujas katram uz sevi	49,7
Pašvaldība	30,9
Attieksme darba vietā	24,8
Saeima	22,0
Politiskās partijas	9,0
Nevalstiskās organizācijas	7,1

Avots: Projekta ietvaros veiktās aptaujas rezultāti.

A. Šķēle), no 2014. g. Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas Demogrāfijas lietu apakškomisija (vad. I. Parādnieks). Lai nodrošinātu Deklarācijas par M. Kučinska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību prioritātes “Demogrāfiskās situācijas uzlabošana, ģimenes dzīves kvalitāte un sociālais nodrošinājums” īstenošanu, 2016. g. izveidota ekspertu sadarbības platforma “Demogrāfisko lietu centrs” tautas ataudzes atbalsta pasākumu izstrādei un pilnveidošanai (vad. I. Parādnieks). Latvijas iedzīvotāju 2016. g. aptaujas dati liecina, ka no trim visbiežāk minētiem atbalsta sniedzējiem demogrāfisko problēmu turpmākai risināšanai divi neattiecas uz valstiskām vai nevalstiskām institūcijām, bet gan ir ģimene un paši iedzīvotāji (3. tab.).

Kā nozīmīgu atbalsta sniedzēju demogrāfisko problēmu turpmākai risināšanai 52 procenti respondentu savās atbildēs ir nosaukuši valdību. Turpmākajās vietās pēc to nozīmības seko pašvaldības (31%), attieksme darba vietā (25%) un Saeima (22%). Politiskās partijas un nevalstiskās organizācijas respondentu atbildēs minētas tikai attiecīgi 9% un 7% gadījumū. Izpildvaras augstāku

novērtējumu, acīmredzot, nosaka iedzīvotāju lielāka paļāvība uz kārtējiem īstermiņa mērķiem, kas realizējas budžeta līdzekļu izlietojumā dažādiem ģimeņu u.c. atbalsta pasākumiem. Pašvaldību novērtējumu varētu vēlēties augstāku. To visticamāk ietekmē pašvaldību ierobežotie finansiālie resursi. Aptaujā tika uzdots jautājums par iedzīvotāju skaita izmaiņu saistību ar Latvijas tautsaimniecības izaugsmi nākotnē (4. tab.).

Tikai katrs piektais respondents atbildēja, ka Latvijas tautsaimniecības izaugsme nākotnē ir iespējama, vienīgi palielinoties valsts iedzīvotāju skaitam. Taču gandrīz tikpat aptaujāto uzskata, ka iedzīvotāju skaitam ar tautsaimniecības izaugsmi nav nekāda sakara. Visvairāk respondentu uzskatīja, ka tautsaimniecības izaugsme iespējama, stabilizējot iedzīvotāju skaitu jau esošajā līmenī (27%). Maz bija atbilžu, kas tautsaimniecības izaugsmi nākotnē saista arī ar mazāku, nekā ir pašlaik, iedzīvotāju skaitu Latvijā (9%). Turpat vai katram ceturtajam respondentam nebija viedokļa par uzdoto jautājumu. Atbilžu sadalījums liecina, ka sabiedrībā nepieciešama daudz konsekvētāka ekspertu

4. tab. Respondentu viedoklis par iedzīvotāju skaita izmaiņu saistību ar Latvijas tautsaimniecības izaugsmi nākotnē (n=2049; respondenti katrs snieguši vienu atbildi)

Atbildes uz jautājumu: “Jūsaprāt Latvijas tautsaimniecības izaugsme nākotnē ir iespējama?”	Atbilžu relatīvais biežums
Visas atbildes, t.sk. šādas atbildes	100,0
Stabilizējot iedzīvotāju skaitu esošā līmenī	27,1
Tikai palielinoties valsts iedzīvotāju skaitam	19,9
Iedzīvotāju skaitam ar tautsaimniecības izaugsmi nav nekāda sakara	19,6
Arī pie mazāka iedzīvotāju skaita	9,4
Grūti pateikt, nav atbildes	24,0

Avots: Projekta ietvaros veiktās aptaujas rezultāti.

teorētisko un lietišķo atziņu paušana un publiska diskusija ar politiķu un sadarbības partneru iesaisti, diskutējot par valsts un reģionālās demogrāfiskās attīstības mērķiem un to sasniegšanas līdzekļiem. Pozitīvu piemēru šai ziņā sniedz "Population Europe" demogrāfijas ekspertu sadarbības tīkls, kuru atbalsta Eiropas komisija. Ar šī tīkla atbalstu pēc projekta vadītāja iniciatīvas 2015. g. 30. oktobrī Rīgā Latvijas Universitātē notika starptautiska konference — diskusija ar visu ieinteresēto pušu līdzdalību, kuras norisei bija iespēja sekot tiešraidē internetā un kuras materiāli pieejami Latvijas sabiedrībai un plašam interesentu lokam aiz valsts robežām.³⁹ Projekta pētnieki kopā ar ekspertu sadarbības platformu "Demogrāfisko lietu centrs" un citu ieinteresēto pušu līdzdalību plāno arī turpmāk turpināt diskusiju par demogrāfiskās attīstības izaicinājumiem un mērķiem un demogrāfiskās politikas līdzekļiem to sasniegšanai.

Secinājumi

Latvijā negatīva dabiskā pieauguma un negatīva starptautiskās migrācijas saldo rezultātā iedzīvotāju skaits sarūk. Zems dzimstības līmenis, mūža ilguma palielināšanās un emigrācija veicina iedzīvotāju sastāva novecošanos. Tas ietekmē valsts ilgtspējīgu attīstību. Demogrāfiskai attīstībai Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas ir raksturīgas otrās demogrāfiskās pārejas pazīmes ar iespēju starptautiskās migrācijas ietekmē pāraugt trešajā demogrāfiskās pārejas fāzē, kuru raksturo lielāks ārvalstīs dzimušo iedzīvotāju īpatsvars.

Starp pasākumiem demogrāfiskās situācijas uzlabošanai, pēc iedzīvotāju domām, svarīgi ir pasākumi sociālās nevienlīdzības mazināšanai un veselības nostiprināšanai. Aptaujātie iedzīvotāji norāda uz depopulācijas riskiem lokālā, reģionālā un nacionālā līmenī. Iedzīvotāju skaita turpmāka samazināšanās ir drauds sava ciema, pagasta, pilsētas, reģiona un valsts turpmākai ekonomiskai attīstībai — tā domā 4/5 Latvijas iedzīvotāju. Tāpēc svarīgi ir ne tikai valsts mēroga demo-

grāfiskās politikas pasākumi, bet arī vietējās pašvaldību iniciatīvas. Sabiedrībā ir jāturpina diskusija par valsts un reģionālās demogrāfiskās attīstības izaicinājumiem, mērķiem un līdzekļiem to sasniegšanai.

Nozīmīgākais uzdevums turpmākai demogrāfiskai attīstībai, pēc iedzīvotāju domām, ir atbalsts dzimstības veicināšanai. Tomēr iedzīvotāji visai bieži šo problēmu risināšanā paļaujas uz ģimenes atbalstu un paši uz sevi. Dominē iedzīvotāju viedoklis, ka tautsaimniecības izaugsme ir iespējama, stabilizējot iedzīvotāju skaitu esošajā līmenī.

Līdzšinējo pētījumu rezultāti norāda uz nepieciešamību turpināt pētījumus par sabiedrībai nozīmīgu politisko, ekonomisko un sociālo procesu norisēm migrācijas un demogrāfisko pārmaiņu kontekstā. Jāmeklē jaunas metodoloģiskas pieejas iedzīvotāju ataudzes un migrācijas procesu izpētei un demogrāfiskās situācijas uzlabošanai saistībā ar Latvijas demogrāfiskās attīstības specifiku otrās demogrāfiskās pārejas posmā.

Avoti un piezīmes

- ¹ Demogrāfiskās pārejas teorija: Valstis ekonomiskās attīstības gaitā iziet spēcīgas demogrāfisko izmaiņu fāzes, kuras aizsākas ar mirstības un turpinās ar dzimstības samazināšanos. Vēlāka dzimstības samazināšanās jaunattīstības valstīs izraisa strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu. Ekonomiski attīstītās valstīs, dzimstībai un mirstībai samazinoties gandrīz vienlaicīgi, dzimušo un mirušo skaits kļūst aptuveni vienāds. Sk. internetā (09.08.2016.): <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Demographic+transition+theory>
- ² Thompson W. S. Population. *American Journal of Sociology*. 1929. 34(6): 959–975.
- ³ Van de Kaa D. J. Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*. 1987. 42(1): 1–59.
- ⁴ Sobotka T. The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic*

- graphic Research*. 2008. 19, Article 8. Pp.171–222.
- 5 Coleman D. Immigration and ethnic change in low-fertility countries: a Third Demographic Transition. *Population and Development Review*. 2006. 32(3): 401–446.
 - 6 Skujenieks M. Dzimstību skaita samazināšanās problēma. *Domas*. 1914. 8.
 - 7 Ballod C. Quel maximum de population notre terre est elle en etat d'alimenter? Grām.: *Latvijas Universitātes raksti*. IV burtnīca. Rīga, 1922.
 - 8 Šrems B. *Dzimstības samazināšanās Rīgā un viņas cēloņi*. Rīga, 1922.
 - 9 Bulmerinks E. Latvijas iedzīvotāju kustības attīstība nākotnē. *Ekonomists*. 1933. 2: 52.
 - 10 Salnītis V. Iedzīvotāju problēma. *Ekonomists*. 1936. 3.
 - 11 Freijvalds R. *Latviešu tautas mūžs*. Rīga, 1936.
 - 12 Piņķis O. *Daudzbērnu ģimeņu nozīme tautas un valsts dzīvē*. Rīga, 1940.
 - 13 Mežgailis B. *Padomju Latvijas demogrāfija: struktūra, procesi, problēmas*. Rīga: Avots, 1985. 362 lpp.
 - 14 Zvidriņš P., Eglīte P. Demogrāfiskā situācija un demogrāfiskā politika Latvijā. *LPSR ZA Vēstis*. 1990. 5: 66–74.
 - 15 Baranovskis N. Pārdomas par mehāniskā pieauguma pārtraukšanu Latvijā. *Atmoda*. 1989. 13. febr.
 - 16 *Estonian Human Development Report 2010/2011. Baltic Way(s) of Human Development: Twenty Years On*. Editor-in-Chief M. Lauristin. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2011. 224 pp.
 - 17 Krūmiņš J. Nacionālās intereses, iedzīvotāji, ekonomika un attīstība. Grām.: *Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos*. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti 1/2004. Rīga: Zinātne, 2004. 62.–73. lpp.
 - 18 Poston D. L., Micklin M. (editors). *Handbook of Population*. Springer, 2006. Part III. Population and Social Sciences. Pp. 417–730.
 - 19 Caldwell J. Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*. 1976. 2: 321–366.
 - 20 Mobilitātes pārejas teorija papildina demogrāfiskās pārejas teoriju, uzsverot, ka līdz dzimstības un mirstības procesiem jāskata arī arvien lielāku ietekmi iedzīvotāju skaita izmaiņās ieguvušie iedzīvotāju mobilitātes jeb migrācijas procesi, to raksturs, plūsmas un dinamika. Zelinsky W. The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*. 1971. 61: 219–249. Sk. arī 21. avotu — Skeldon 2012.
 - 21 Skeldon R. Migration transitions revisited: their continued relevance for the development of migration theory. *Population, Space and Place*. 2012. 18: 154–166.
 - 22 Population and population change statistics. Data extracted in July 2016. Sk. internetā (01.08.2016): http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics
 - 23 *People in the EU: who are we and how do we live?* Eurostat. Luxembourg, 2015. P. 35.
 - 24 *Demography Report 2015*. European Commission, 2015. P. 26.
 - 25 CSP datubāzes. Tabula IMG07. Sk. internetā (01.08.2016): http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala_ikgad_iedz_mirst/IM0070.px/table/tableViewLayout2/?rxid=cdcb978c-22b0-416a-aa-cc-aa650d3e2ce0
 - 26 Krisjane Z., Berzins M. Post-socialist urban trends: new patterns and motivations for migration in the suburban areas of Rīga, Latvia. *Urban Studies*. 2012. 49(2): 289–306; Krišjāne Z., Apsīte-Beriņa E., Grīne I., Bērziņš M., Joča G. Migrācijas procesi attālos Latvijas reģionos: Latgales un Sēlijas pierobežā. *Ģeogrāfiski Raksti/Folia Geographica*. 2016. 15:

- 107–117; Švāne B., Kleperis J., Apsīte-Beriņa E. Latvijas emigrācijas ģeogrāfija. Ģeogrāfiski Raksti/*Folia Geographica*. 2016. 15: 127–131; King R., Lulle A. Rhythmic Island: Latvian migrants in Guernsey and their enfolded patterns of space-time mobility. *Population, Space and Place*. 2015. 21(7): 599–611.
- 27 Krūmiņš J. Ģeogrāfiskas mobilitātes iezīmes Rīgas aglomerācijā: iekšējās un ārējās zonas salīdzinājums. Ģeogrāfiski Raksti/*Folia Geographica*. 2016. 15: 111–115.
- 28 CSP datubāzes. Tabula ISG12. Sk. internetā (01.08.2016): http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala__ikgad__iedz__iedzskaits/ISO120.px/table/tableViewLayout2/?rxid=cdb978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0
- 29 Dahs A. Reģionālās un kohēzijas politikas instrumentu demogrāfiskā ietekme Latvijā. Prezentācija. LU 73. zin. konf., sekcija “Demogrāfijas loma valsts un tās reģionu ilgtspējīgai attīstībai”. Rīga, 27.02.2015.
- 30 May J. F. *World Population Policies. Their Origin, Evolution, and Impact*. Springer, 2012. P. 61.
- 31 Zvidriņš P. (red.). *Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU, 2001. 26. lpp.
- 32 Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam. Apstiprināts ar 2012. g. 20. dec. LR Saeimas lēmumu. 39 lpp. Sk. internetā (01.08.2016): http://www.pkc.gov.lv/images/NAP2020%20dokumenti/20121220_NAP2020_apstiprinats_Saeima.pdf
- 33 Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2014.–2020. g. Sk. internetā (01.08.2016): <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4965>
- 34 Eglīte P. Dzimstība un ģimenes politika Latvijā 1990.–2009. gadā. *LZA Vēstis*. 2011. 65(3/4): 17–33; Zvidriņš P. (red.). *Paaukdžu nomaiņa un migrācija Latvijā*. Stratēģiskās analīzes komisija. Zin. pētnieciskie raksti. Rīga: Zinātne, 2007. 15(4): 213;
- Mežs I. Dzimstības etniskie un reģionālie aspekti Latvijā 1985.–2010. gadā. *LZA Vēstis*. 2011. 65(3/4): 4–16; Mieriņa I. (zin. red.). *Latvijas emigrantu kopienas: Cerību diaspora*. Rīga: LU FSI, 2015. 240 lpp.; Hazans M. Emigration from Latvia: Recent trends and economic impact. In: *Coping with Emigration in Baltic and East European Countries*. Paris: OECD Publishing, 2013. Pp. 65–110; Krumins J. Health policy and recent changes in mortality and life expectancy in Latvia. *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 2008. 54 (1): 57–71.
- 35 Āboliņa L., Zvidriņš P. Changes in family policy in Latvia (Ģimenes politikas izmaiņas Latvijā). *LZA Vēstis*. 2015. 69(1/2): 67–77; Basten S., Frejka T., Abolina L., Zvidrins P. et al. *Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe*. Barnett Papers in Social Research, University of Oxford, UK, 2015. 74 pp.
- 36 Āboliņa L. Ģimenes un tās atbalsta politikas attīstība Latvijā (1990–2015). Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU, 2016. 92 lpp.
- 37 Turpat, 44.–52. lpp.
- 38 Dahs A. Regional demographic development in Latvia — does policy matter? In: *International Conference “New Challenges of Economic and Business Development — 2016 Society, Innovations and Collaborative Economy”*. Conference Proceedings. Rīga: University of Latvia, 2016. Pp. 147–157.
- 39 Population Europe Event “Convergence and Divergence in Health and Life Expectancy in the Three Baltic Countries: Policy Implications and Challenges”. Pasākuma ieraksts pieejams: <https://www.youtube.com/user/universitatelv/> <http://www.lu.lv/par/mediji/video/>

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN LATVIA: PROBLEMS AND CHALLENGES

Juris Krūmiņš

juris.krumins@lu.lv

Zaiga Krišjāne

zaiga.krisjane@lu.lv

Summary

Key words: *Latvia, reproduction of population, migration, depopulation, population policy*

Decline in the total number of population in Latvia since 1989 is determined by negative net migration and since 1991 — by excess of deaths over births. Yearly depopulation constitutes 10–57 thousand people, reaching maximum at the beginning of transition to market economy and during the recent economic crisis. The number of population during a length of one generation shrink by one-fourth and has reached 1.96 million — the same number of population as estimated in Latvia before the Second World War and in 1951. Depopulation and associated socio-economic problems significantly influence attainment of national sustainable development goals and priorities. Demographic challenges are of great importance for the whole society, and their resolution is preconditions for transformation of national economy.

The aim of the Demography Research Project of the National Research Programme EKOSOC–LV “Renewal of society through reduction of depopulation risks, demographic development and strengthening links with diaspora for the transformation of the Latvian national economy” is to establish an interdisciplinary research framework to study demographic development and renewal of society by using positive experience of other countries suitable for the specific regional conditions in Latvia, and to create the basis for reliable population policy. The goal of this article is to summarise the main results of the initial phase of the Demography Research Project — to analyse topical problems of demographic development during a time period since Latvia regained its independence within the frame of demographic transition theory and by judgement of population. Sample survey data from the year 2016, of 18–74 years old residents (n=2049), which were interviewed in 216 survey points over the whole country, are used in analysis. Stratified random sampling data were weighted according to territorial distribution, age, sex and ethnicity.

Par autoriem

Dr.habil.oec. **Juris Krūmiņš** ir Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes profesors. Galvenie pētījumu virzieni: demogrāfiskā attīstība, demogrāfisko procesu sociāli ekonomiskā diferenciacija, tautas veselības un izglītības loma iedzīvotāju ataudzē.

Dr.geogr. **Zaiga Krišjāne** ir Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes profesore. Galvenie pētījumu virzieni: cilvēkģeogrāfija, iedzīvotāju mobilitāte, iedzīvotāju migrācija – tās galvenie cēloņi un sekas.